

УДК 339.9

ЗНИЖЕННЯ НАФТОВИХ ЦІН: ПЕРЕДУМОВИ ТА НАСЛІДКИ ДЛЯ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ**Ніконенко У.М., к.е.н.***Українська академія друкарства*

В статті висвітлено передумови для зниження світових нафтових цін та їх вплив на світову економіку. Виокремлено п'ять етапів (епізодів) падіння цін, зокрема: 1985-1986 рр. (в основному пов'язане зі значними зрушеннями в політиці ОПЕК); в 1990-1991 рр. та 2001 р. (за рахунок послаблення глобального попиту та рецесії у США); 1997-1998 рр. (Азійська криза); 2008-2009 рр. (світова фінансова криза); з 2014 р. по січень 2015 р., та здійснено їх характеристику. Для кожного з цих етапів виявлено спільні риси та відмінності. Особливу увагу акцентовано саме на останньому етапі, в процесі аналізу якого виявлено, що нарощування видобутку нафти в США, уповільнення зростання економіки Китаю, вихід Ірану на ринок нафти, суттєві зміни цільових орієнтирів ОПЕК, зниження геополітичних ризиків та значне зростання курсу американського долара в поєднанні з більш довготривалішими зрушеннями в динаміці попиту і пропозиції призвели до рідкісного за своєю силою потрясіння, яке обвалило ціни до рекордно низького рівня. Розкрито тенденції розвитку світової економіки в умовах падіння нафтових цін.

Ключові слова: нафта, сланці, нафтова ціна, світова економіка, світовий попит на нафту, пропозиція нафти, ОПЕК.

UDC 339.9

DECLINE OF OIL PRICES: PRECONDITIONS AND CONSEQUENCES FOR THE WORLD ECONOMY**Nikonenko U.M., PhD in Econ.***Ukrainian Academy of Printing*

Preconditions for the decline of world oil prices and their impact on the global economy are explained in this article. Five stages (episodes) of the prices falling, such as: in the years 1985-1986 (mostly connected with the significant changes in the OPEC policy); in 1990-1991 and in 2001 (due to the weakening of global demand and recession in the US); 1997-1998 (Asian crisis); 2008-2009 (Global financial crisis); from 2014 to January 2015 have been distinguished and characterized. For each of these stages similarities and differences have been revealed. Particular attention was paid to the last stage during the analysis of which it was determined that increasing of oil production in the US, slowing of the China economic growth and appearing of Iran on the oil market, significant changes of the OPEC orientation points, reduction of

© Ніконенко У.М., к.е.н., 2016

geopolitical risks and significant increase of US dollar in conjunction with the more long-lasting changes in the dynamics of supply and demand led to a rare – according to its power - upheaval which sharply had cut down the prices to the maximum low level. The tendencies of the world economy development under the conditions of the oil prices decrease have been revealed.

Keywords: oil, schist, oil prices, the global economy, world oil demand, oil supply, OPEC.

Актуальність проблеми. Загальновідомо, що ціни на нафту напряму пов'язані з динамікою росту світової економіки. Рівень світової ціни на «чорне золото» впливає на державні доходи, стан нафтогазового сектора та дотичні галузі економіки. На сьогоднішній день зростання світової економіки ускладнюється сповільненням темпів зростання Китаю, зниженням цін на біржові товари, напруженістю в окремих великих країнах з ринками, що формуються, поступовим посиленням надзвичайно м'яких грошово-кредитних умов США, геополітичною напруженістю в світі, і ціна на нафту знизилася до рекордно низької позначки – нижче 50 дол США за барель. Низькі ціни повинні сповільнювати процес видобутку нафти нафтовидобувними країнами, проте по факту, пропозиція зростає. З точки зору класичної схеми «попит-пропозиція» ситуація на ринку нафти є парадоксальною: при низьких цінах пропозиція зростає, при високих – ні.

Аналіз останніх наукових досліджень. Питання функціонування світового сировинного ринку та волатильності нафтових цін і надалі залишаються у фокусі уваги вітчизняних та зарубіжних вчених, серед яких: Р. Арецькі, Н. Байкова, К. Басу, Г. Безмельніцина, О. Бланшар, О. Брагінський, Р. Гринкевич, О. Дікарєв, І. Іваненко, Д. Кокурін, О. Кулініч, З. Луцишин, Г. Мелкумов, А. Рукавіцина, Н. Сімонія, М. Сіммонс, Х. Морсі, М. Мусса, Т. Хелблінг та багато інших, про що свідчать їх численні публікації. Динаміка розвитку світових цін на нафту знаходить своє відображення також і в оглядах світових організацій, зокрема ЮНКТАД, ОПЕК, BP (British Petroleum), Rystad Energy, MEA, МВФ, Світового банку. Разом з тим, останнім часом в енергетичній політиці провідних країн світу спостерігається низка нових тенденцій, що створюють передумови для чергових революційних змін у світовій енергетичній галузі з відповідними економічними та політичними наслідками, що і робить дану тематику дослідження актуальною.

Метою роботи є дослідження основних періодів зниження світових цін на нафту (для визначення спільних рис та відмінностей кожного з них), що дозволить спрогнозувати основні тенденції подальшого розвитку світової економіки.

Викладення основного матеріалу дослідження. Ціни на нафту з врахуванням інфляції за останнє десятиліття майже потроїлися. Але високі ціни, як правило, призводять до закінчення бумів на ринках біржових товарів. Така ситуація спостерігалася на ринку нафти на початку 1980-х років, така ж спостерігається і зараз.

Після чотирьох років відносно стабільних цін на нафту (приблизно 100 дол США за барель) з червня 2014 року спостерігалася більш, ніж 50-відсоткове їх зниження. Значне падіння нафтових цін співпало зі зниженням цін на інші біржові товари, відзначаючи кінець підйому або суперциклу, що почав свій відлік на початку 2000-х років. Проте, зниження цін на нафту не є безпрецедентним явищем. Спаду нафтових цін, що спостерігається сьогодні, уже передували чотири зниження цін на нафту: в 1985-1986 рр. (в основному пов'язане зі значними зрушеннями в політиці ОПЕК), в 1990-1991 рр. та 2001 р. (за рахунок послаблення глобального попиту та рецесії у США), 1997-1998 рр. (Азійська криза), 2008-2009 рр. (світова фінансова криза) (рис 1).

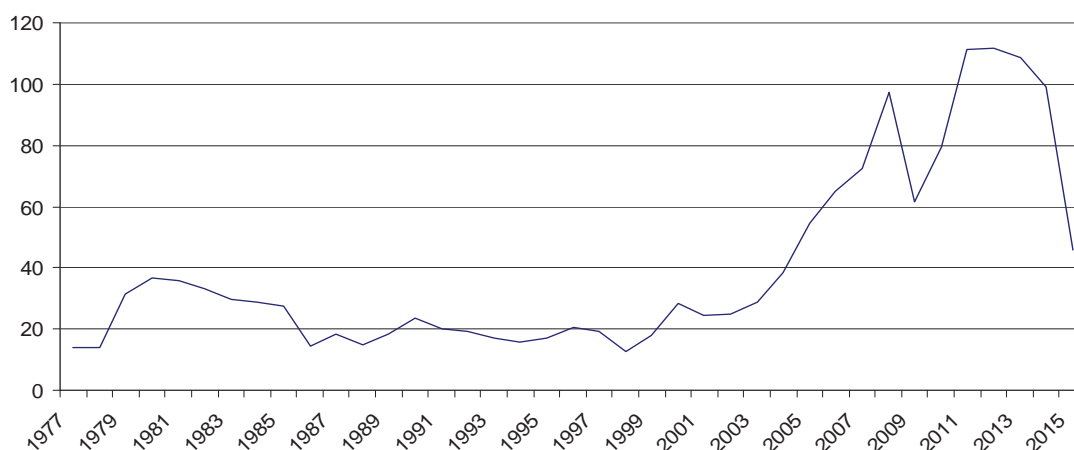

Рис. 1. Динаміка цін на світовому ринку нафти (дол США/бар)
Джерело: побудовано автором за даними [9].

Історія початку 1980-х років зі сторони попиту проста. Подвійне збільшення цін на нафту пояснювалося революцією 1979 р. в Ірані. Роль ОПЕК полягала в тому, щоб встановлювати офіційні ціни на різні сорти

сирої нафти, які вона виробляла, серед яких еталоном була легка нафта з Саудівської Аравії. В 1981 р. ціна на нафту сорту Saudi light складала 34 дол США за барель [8].

Високі ціни на нафту підштовхнули догори її виробництво за межами країн ОПЕК, особливо на Алясці (США), в Мексиці і в Північному морі. Слабкий попит і збільшення об'ємів виробництва в країнах, що не входять до складу ОПЕК, заставили ОПЕК скоротити своє виробництво майже вдвічі, і лєвова частка припала на Саудівську Аравію. Незважаючи на це, в 1985 р. ціна на нафту марки Saudi light знизилась до 28 дол США за барель внаслідок як слабкої економічної активності у світі, так і рішення декількох членів організації зробити знижки з офіційних цін для збільшення експорту. До 1985 р. виробництво нафти в Саудівській Аравії скоротилося до 2,3 млн барелів в день порівняно з 10 млн барелів в день кількома роками раніше. Щоб відновити свою долю на ринку, країна збільшила виробництво, відмовилась від використання офіційних цін і ввела механізм цін спот [5].

Друге суттєве зниження цін на нафту в 1990-1991 рр. було наслідком вторгнення Іраку в Кувейт в серпні 1990 року. Нафтові ціни залишалися доволі низькими впродовж кількох років до вторгнення. Так ціна на нафту з Північного моря (марки Brent) попередні 5 років коливалася в середньому на позначці 17 дол за барель. Вторгнення Іраку в Кувейт і подальша війна з Іраком за відновлення незалежності Кувейту призвели до зниження сукупних поставок іракської і кувейтської нафти на ринок в обсязі більш, ніж 4 млн барелів за добу. Інші члени ОПЕК мали доволі потужні незадіяні резерви, щоб покрити цей дефіцит, проте їм необхідний був певний час, щоб наростити об'єми, внаслідок чого спостерігався різкий стрибок цін. Ціна нафти Brent злетіла до 40 дол за барель у вересні 1990 року, проте уже у грудні цього ж року поступово знизилася до 28 дол за барель, у відповідь на збільшення поставок нафти на ринок. Породжене цією ситуацією падіння цін в середині січня 1991 року виявилось різким і раптовим. Угода МЕА щодо поставок резервної нафти на ринок її членами у випадку війни на Близькому Сході, а також коаліційні домовленості щодо припинення контролю Іраком Кувейту призвели до різкого падіння цін на нафту (нижче 20 дол за барель). Таким чином падіння цін в 1990-1991 рр. було поверненням цін на свій висхідний рівень (до зовнішніх потрясінь).

Основним фактором падіння світових цін на нафту в 2001 р. було послаблення глобального попиту на нафту (при триваючому зростанні виробництва нафти і нагромадженні достатніх промислових запасів), що стало наслідком помітного уповільнення темпів зростання світової економіки в 2001 р. За даними МВФ, темпи зростання світового ВВП скоротилися з 4,7% в 2000 р. до 2,4% у 2001 р [10].

Наступне падіння цін (до 9-10 дол./бар.) спостерігалось наприкінці 1997 р., після підвищення країнами ОПЕК квоти видобутку нафти на 123 млн т в річному численні, або на 2,5 млн барелів за добу [3, С. 92]. Передбачалося, що на світовому ринку відбудеться лише невелике падіння цін без значного порушення балансу між попитом і пропозицією, а додатковий об'єм нафти знайде збут в країнах з економікою, що швидко розвивається, і в першу чергу в країнах Азійсько-Тихоокеанського регіону (АТР). Проте ці розрахунки не виправдалися. Низку країн АТР, що швидко розвиваються охопила фінансова криза 1997-1998 рр., що привело до різкого спаду економіки, і позначилося на уповільненні світового попиту на нафту.

Більш катастрофічне падіння цін, що спостерігалось в 2008-2009 рр. ознаменувало четвертий епізод зниження. Як реакція на світову фінансову кризу 2008-го року, у другому півріччі 2008 р. відбувся обвал цін на нафту до рекордного мінімуму – до 41,58 дол США за барель (в грудні) [4, С.13].

Колапс цін, як наслідок глобальної невизначеності, обмеження ліквідності і різкого скорочення попиту, не обмежувався тільки цінами на нафту. Аналогічний спад спостерігався на більшості фондових ринків, а також в цінах на інші біржові товари (вугілля, метали, продовольчі біржові товари, сільськогосподарську сировину тощо).

Мірою того як розгорталася світова фінансова криза, і той факт, що в 2008-2009 рр. спад охопив країни з розвинутою економікою, ціни впали до нової позначки – нижче 40 дол США за барель.

Поступове відновлення темпів росту глобальної економіки (підвищення попиту на нафту, зокрема) та заяви ОПЕК скоротити поставки нафти на ринок на 4 млн барелів за добу призвели до зростання цін нафту. Так у 2010 р. барель сирової нафти додав у ціні ще 23% та зріс до 92 дол США [4, С.14]. Впродовж кількох наступних років ціна на нафту коливалася на рівні 95-115 дол США за барель [9].

Слід зазначити, що кожен з цих епізодів зниження цін співпадав з принциповими змінами на ринках нафти і в світовій економіці. Нещодавнє падіння цін породило не лише активне обговорення його причин і наслідків, але й підняло питання про те, чи співпадає обвал цін з попередніми аналогічними епізодами.

Довготермінові тенденції нафтових цін визначаються як попитом на нафту так і її пропозицією, а також майбутніми очікуваннями щодо її динаміки. Однак очікування можуть також відігравати певну роль і в короткострокових змінах настроїв на ринку. Впродовж поточного падіння цін на нафту зміни в очікуваннях щодо попиту і пропозиції були помітними, проте не були настільки винятковими чи масштабними, щоб призвести до суттєвого обвалу цін.

Сьогодні світові ринки нафти функціонують в умовах вищої, ніж очікувалось, пропозиції, через освоєння нетрадиційних джерел виробництва нафти в США, нафтоносних пісків в Канаді, освоєння підсольових родовищ нафти біля південного берега Бразилії, а також за рахунок виробництва біопалива.

Зростання цін на нафту після 2009 р. і надзвичайно сприятливі умови фінансування зробили рентабельним видобуток нафти з твердих порід (сланців), що призвело до нарощування об'ємів виробництва нафти в США. В 2006 р. в нафтоносному районі Баккен (штат Північна Дакота) на глибині кількох кілометрів розпочався експериментальний видобуток нафти зі сланців. В результаті штат вийшов на четверте місце з видобутку нафти в країні і на перше по скороченню безробіття. У 2020 р. планується видобувати близько 3 млн барелів в день або 30% усього видобутку в країні [7]. Ці нетрадиційні способи видобутку нафти суттєво відрізняються від стандартних бурових проектів, оскільки не вимагають високих капітальних витрат та мають значно коротший життєвий цикл – від 2,5 до 3 років від початку розробки родовища до повного його виснаження, на відміну від десятиріч – у випадку традиційних проектів буріння.

В той час, як пропозиція нафти, відповідно до очікувань, повинна була зростати, прогнози попиту на нафту переглядалися в сторону зниження, оскільки з 2011 року світовий ріст неодноразово виявлявся нижчим, ніж очікувалося. Світове зростання економіки в 2016-2017 рр. прогнозується на рівні 3,4-3,6% (табл.1).

Таблиця 1. - Світовий об'єм виробництва (реальний ВВП, %)

Країни	Роки	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	Прогноз		
										2016	2017	2020
Весь світ		3,1	0,0	5,4	4,2	3,4	3,4	3,4	3,1	3,4	3,6	4,0
Країни з розвинутою економікою		0,2	-3,4	3,1	1,7	1,2	1,4	1,8	1,9	2,1	2,1	1,9
- США		-0,3	-2,8	2,5	1,6	2,3	2,2	2,4	2,5	2,6	2,6	2,0
- Зона євро ¹		0,5	-4,5	2,0	1,6	-0,8	-0,5	0,9	1,5	1,7	1,7	1,5
- Японія		-1,0	-5,5	4,7	-0,5	1,8	1,6	0,0	0,6	1,0	0,3	0,7
Країни з ринком, що формується і країни, що розвиваються		5,8	3,1	7,4	6,2	5,2	5,0	4,6	4,0	4,3	4,7	5,3
Співдружність Незалежних Держав ²		5,3	-6,3	4,6	4,8	3,4	2,2	1,0	-2,8	0,0	1,7	2,5
- Росія		5,2	-7,8	4,5	4,3	3,4	1,3	0,6	-3,7	-1,0	1,0	1,5
- Крім Росії		5,6	-2,5	5,0	6,2	3,6	4,2	1,9	-0,7	2,3	3,2	4,6
Країни, що розвиваються Азії		7,3	7,5	9,6	7,9	6,8	7,0	6,8	6,6	6,3	6,2	6,5
- Китай		9,6	9,2	10,6	9,5	7,7	7,7	7,3	6,9	6,3	6,0	6,3
- Індія		3,9	8,5	10,3	6,6	5,1	6,9	7,3	7,3	7,5	7,5	7,7
Країни з ринком, що формується і країни, що розвиваються Європи		3,1	-3,0	4,8	5,4	1,3	2,9	2,8	3,4	3,1	3,4	3,4
Латинська Америка і Карибський басейн		3,9	-1,3	6,1	4,9	3,1	2,9	1,3	-0,3	-0,3	1,6	2,8
- Бразилія		5,0	-0,2	7,6	3,9	1,8	2,7	0,1	-3,8	-3,5	0,0	2,5
Близький Схід, Північна Африка, Афганістан і Пакистан		5,2	2,2	4,9	4,5	5,0	2,3	2,8	2,5	3,6	3,6	4,5
- Саудівська Аравія		8,4	1,8	4,8	10,0	5,4	2,7	3,6	3,4	1,2	1,9	3,2
Африка на південь від Сахари		6,0	4,1	6,6	5,0	4,3	5,2	5,0	3,5	4,0	4,7	5,1

¹ - крім Литви; ² - Грузія, Туркменістан і Україна, які не входять до складу СНД, включені в цю групу за географічним положенням та подібними характеристиками.

Джерело: складено автором за даними [10, 11].

До «сланцевого божевілья» додалося ще й уповільнення економічного росту Китаю, яке пояснюється зниженням обсягів інвестицій в процесі триваючого перебалансування економіки. У 2015 році зростання ВВП Китаю склало 6,9%, що є найгіршим економічним показником КНР з 1990 року.

За даними Світового банку дешева нафта, яка раніше вважалася локомотивом розвитку нових економік, на цей раз розглядається як джерело ризику для світової фінансової системи. Старший віцепрезидент Світового банку Каушік Басу взагалі заявив, що падіння цін на нафту, викликане економічним спадом і перевиробництвом, в свою чергу ще більше розігріє світову економічну кризу. Рецепт тут простий: нафтові економіки заробляючи менше, також витрачають менше, а це безпосередньо б'є по економіках виробничих, на зразок Китаю. Виходить замкнуте коло. Отже, дешева нафта більше не вважається чинником економічного зростання на ринках, що розвиваються. Дорога нафта в 2010-2013 роках традиційно вважалася багатьма економістами гальмом економічного розвитку як у США та ЄС, так і в Китаї, однак дуже дешева нафта, як з'ясувалося, діє на світову економіку абсолютно так само негативно, зазначає Басу [2].

Змагання Саудівської Аравії з Іраном щодо позицій на світовому ринку нафти сприяло обвалу цін. Саудівська Аравія поки що, не хоче скорочувати видобуток, щоб не дати можливість Тегерану закріпитися на світовому ринку сировини, після зняття санкцій, а також веде боротьбу зі своїми основними конкурентами – країнами, що не входять в картель ОПЕК – Росією, Бразилією, Канадою і США.

Варто зазначити, що цільовий діапазон цін ОПЕК на сиру нафту поступово зростав з 25-35 дол США за барель на початку 2000-х років до 100-110 дол США за барель на початку 2010-х років. Таким чином ціни на нафту донедавна залишались відносно високими, незважаючи на зростання обсягів світового видобутку нафти але враховуючи існуюче на той час уявлення про підтримку ОПЕК мінімального рівня цін. Однак, зміна політики «компенсуючим» виробником сприяла докорінному перегляду очікувань щодо майбутньої траєкторії світової пропозиції нафти, чим, в свою чергу, пояснюються як час так і розмір зниження нафтових цін, наближуючи ці ціни до рівня рівноваги на основі ринкової конкуренції. На стільки ж різке зниження цін спостерігалось у 1986 році, коли Саудівська Аравія добровільно відмовилась від ролі «компенсуючого» виробника, внаслідок чого ціни на нафту впали з 27 до 14 дол США за барель і повернулись до попереднього рівня лише у 2000 році [6, С. 18].

Заява Саудівської Аравії – найбільшого виробника нафти серед країн ОПЕК, про намір не скорочувати обсяги видобутку нафти, країнами, що входять до складу ОПЕК, так і виробниками, що не входять до її складу і подальше рішення країн ОПЕК залишити обсяги виробництва на рівні 30 млн барелів за добу (квота не змінювалась з 2011 р.), незважаючи на перенасичення ринку нафтою свідчить про те, що організація в короткостроковій перспективі припинить відігравати роль компенсуючого виробника нафти.

Впродовж тривалого періоду часу ціни на нафту залежали також і від політичної ситуації в регіонах – виробниках нафти. Хоча на нетрадиційні джерела поставок нафти вже у 2010 році в загальносвітовому виробництві нафти припадало більше 1 млн барелів за добу, спочатку це додаткове виробництво лише компенсувало зниження поставок різних виробників Близького Сходу і Північної Африки. Проте, до другого півріччя 2014 року стало очевидно, що конфлікти на Близькому Сході та Східній Європі не так суттєво впливають на поставки нафти, як очікувалося. Лівія, незважаючи на внутрішні конфлікти, наприкінці 2014 року наростила обсяги виробництва нафти. В Іраку, з призупиненням просування ісламської держави, стало очевидно, що не відбудеться порушення видобутку нафти. І, нарешті, санкції та зустрічні санкції, введені з липня 2014 року в результаті конфлікту між Росією та Україною, майже не вплинули на європейські енергетичні ринки.

З червня 2014 року курс долара США щодо основних валют зріс більш, ніж на 15% з врахуванням ваги валют по обсягах торгівлі. Як правило, масштабне зростання курсу долара призводить до зростання вартості нафти в національній валюті в тих країнах, які не використовують прив'язку валюти до долара, що зменшує попит цих країн на нафту. Це також сприяє зростанню пропозиції зі сторони недоларових виробників, таких як Російська Федерація, витрати на виробництво в яких в основному виражене в національних валютах.

Отже, вищезгадані фактори (нарощування виробництва нафти в США, уповільнення зростання економіки Китаю, вихід Ірану на ринок нафти, суттєві зміни цільових орієнтирів ОПЕК, зниження геополітичних ризиків та значне зростання курсу американського долара) в поєднанні з більш довготривалішими зрушеннями в динаміці

попиту і пропозиції призвели до рідкісного за своєю силою потрясіння, яке обвалило ціни до рекордно низького рівня і ознаменувало п'ятий етап падіння нафтових цін.

Аналіз основних характеристик кожного з таких епізодів виявив, що хоча кожен обвал цін мав свої особливості, проте перший і останній спади мають й значні подібності: зокрема швидке поширення нетрадиційних джерел поставок нафти (якщо в 1985-1986 рр. – це видобуток нафти на Алясці, в Північному морі, в Мексика, то сьогодні – це сланці США, нафтоносні піски Канади і біопаливо) і зрушення в політиці Організації країн-експортерів нафти (ОПЕК) після періоду високих цін (зміна орієнтирів політики щодо регулювання обсягів видобутку з метою підтримки цільової ціни на відкритий продаж для утримання своїх позицій на світових ринках нафти). Ці подібності вказують на те, що ціни на нафту впродовж тривалого періоду часу можуть залишатися низькими.

Що стосується подібностей між епізодами падіння цін 1990-1991 рр. і 2008-2009 рр., то слід зазначити, що обом періодам передували події глобального масштабу: перша війна в Перській Затоці та світова фінансова криза 2008 р. відповідно.

Щодо відмінностей – то падіння цін на нафту з 2014 року було різкішим, ніж падіння цін на інші біржові товари і свідчило про те, що рушійними силами в останньому епізоді зниження цін в основному були фактори, що стосуються саме нафтового сектора, а не загального характеру (глибокий спад попиту внаслідок світової кризи, глобальна невизначеність тощо), як у 2008-2009 рр., отож ціни на нафту сьогодні меншою мірою корелюють з цінами фондових ринків, ніж під час світової фінансової кризи 2008-2009 р.

Висновки. Слід зазначити, що від «обвалу» нафтових цін найбільше постраждають економіки Російської Федерації та Бразилії. Курси і реала і рубля уже досягли історичних мінімумів і обидві країни знаходяться в стані стагфляції та страждають від падіння світових цін на нафту, особливо РФ, яка є найбільшим її виробником у світі, а Бразилія – ще й від падіння світових цін на цукор і соєві боби.

Прогнозується, що ціни на нафту й надалі будуть залишатися низькими. Це пояснюється скороченням витрат на освоєння нетрадиційних джерел енергії (нетрадиційні постачальники нафти

ймовірно будуть залишатися крупними учасниками ринку). Вони можуть замінити ОПЕК як «компенсуючого» виробника, оскільки обсяг видобутку нетрадиційних сировинних ресурсів може відносно швидко реагувати на зміну попиту, за умови, що ОПЕК і надалі продовжуватиме свою тактику, меншою мірою орієнтуючись на підтримку високих цін, а більшою – на утримання своїх позицій на світовому нафтовому ринку. Більше того, довготермінова глобальна тенденція до переходу на менш нафтовмісні технології виробництва й надалі компенсуватиме зростання попиту понижаючи, таким чином, тиск на ціну нафти. Але є закономірним той факт, що на зміну зниженню цін повинен прийти підйом. Отож, повільне відновлення економічного росту в перспективі призводитиме до поступового зростання світових цін на нафту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Блага Т. Міжнародна динаміка цін на нафту: куди будемо рухатись? [Електронний ресурс] / Т. Блага // Free Voice Information Analysis Center, 2015.– Режим доступу: <http://iac.org.ua/mizhnarodna-dinamika-tsin-na-naftu-kudi-budemo-ruhatis>.
2. Басу К. По ту сторону невидимих рук: Основания новой экономической науки [Текст] / пер. с англ. А. Апполонова, Т. Котельниковой; под ред. И. Чубарова. – М.: Изд-во Института Гайдара, 2014. – 432 с.
3. Брагинский О.Б. Нефтегазовый комплекс мира / О.Б. Брагинский // Нефть и газ. – М., 2006. – С.91-93.
4. Глобальна економіка у посткризовий період: тенденції та перспективи [Електронний ресурс]: аналіт. доп. / [Бугрій М.Г., Ус І.В., Федорченко Т.О., Медведкіна Є.О.]. – К., НІСД, 2012. – 46 с. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/File/2012_nauk_an/global_2012_new.pdf.
5. Іваненко І.А. Ціноутворення на світовому ринку нафти. [Електронний ресурс] / І.А.Іваненко, А.А. Рукавіцина // Вісник Донецького національного університету економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського. – 2011. – №3. С.91-95. – (Серія Економічні науки) – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Vdnuet/econ/2011_3/Ivan_Ruk.pdf.
6. Хелблінг Т. На грани / Т. Хелблінг // Финансы и развитие. – 2013. – №9. – с. 16-18.
7. Arezki R. Seven Questions About The Recent Oil Price Slump [Електронний ресурс] / R. Arezki, O. Blanchard // iMFdirect The International Monetary Fund's global economy forum. – 22.12.2014 – Режим доступу: <http://www.imf.org/external/russian/np/blog/2014/122214r.pdf>

8. Baffes J. The Great Plunge in Oil Prices: Causes, Consequences, and Policy Responses [Електронний ресурс] / J. Baffes, M. A. Kose, F. Ohnsorge, M. Stocker // World Bank Group. – 2015. – March. – Режим доступу: http://www.worldbank.org/content/dam/Worldbank/Research/PRN01_Mar2015_Oil_Prices.pdf
9. BP Statistical Review of World Energy, June 2015. – 48 p. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.bp.com/content/dam/bp/pdf/energy-economics/statistical-review-2015/bp-statistical-review-of-world-energy-2015-full-report.pdf>
10. World Economic Outlook: Adjusting to Lower Commodity Prices [Електронний ресурс] // International monetary Fund. – 2015. – October. – Режим доступу: [/www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2015/02/pdf/text.pdf](http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2015/02/pdf/text.pdf)
11. World Economic Outlook Update: Infographic: Future Growth Rates [Електронний ресурс] // International monetary Fund. – 2016. – January. – Режим доступу: [ww.imf.org/external/pubs/ft/weo/2016/update/01/images/weoinfo_0116.pdf](http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2016/update/01/images/weoinfo_0116.pdf)